

Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LXV, кн. 1, 2023 г.
Научна конференция „Ролята на фамилия бизнес за устойчиво развитие“
Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works, vol. LXV, book 1, 2023
Scientific Conference "The role of family business for sustainable development"

[DOI: 10.22620/sciworks.2023.01.011](https://doi.org/10.22620/sciworks.2023.01.011)

**ПРОДУКТОВА ДИВЕРСИФИКАЦИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМЕДЕЛСКИ
КООПЕРАЦИИ
PRODUCT DIVERSIFICATION IN BULGARIAN AGRICULTURAL
COOPERATIVES**

**Ангел Саров
Angel Sarov**

Институт по аграрна икономика, Селскостопанска академия
Висше училище по агробизнес и развитие на регионите
Institute of Agricultural Economics, Agricultural Academy
University of Agribusiness and Rural Development

E-mail: angel.sarov@gmail.com

Резюме

След интеграцията на България в Европейския съюз (ЕС) през 2007 г. продължават процесите на реструктуриране в земеделските кооперации. Засилва се трайната тенденция растениевъдното направление да доминира над животновъдния сектор. Най-голям дял в производствената структура заемат зърнено-житните култури. Застъпвайки тезата за диверсификацията на продуктите като фактор на конкурентоспособност, се приема за основополагащ елемент производствената структура на земеделското предприятие.

Целта на изследването е да се направи анализ на продуктовата диверсификация в земеделските кооперации след интеграцията на България в ЕС (2007-2020).

Обобщени са изводи, че въпреки отчетените негативни тенденции, то схемите за подпомагане по линия на ОСП 2014-2020 дават положителен ефект върху продуктовата диверсификация. Наблюдават се положителни сигнали за увеличение на дела на протеинови, етерично-маслени и фуражни култури.

Ключови думи: земеделие, земеделски кооперации, продуктова диверсификация.

Abstract

After Bulgaria's integration into the European Union (EU) in 2007, restructuring processes in agricultural cooperatives continue. The permanent tendency for the plant-breeding sector to dominate the animal-breeding sector is intensifying. Cereal crops occupy the largest share in the production structure. Advocating the thesis of the diversification of products as a factor of competitiveness,

the production structure of the agricultural enterprise is taken as a fundamental element.

The purpose of the research is to analyze product diversification in agricultural cooperatives after the integration of Bulgaria into the EU (2007-2020).

Conclusions are summarized that despite the reported negative trends, the support schemes under the CAP 2014-2020 have a positive effect on product diversification. There are positive signals for an increase in the share of protein, essential oil and fodder crops.

Key words: agriculture, agricultural cooperatives, product diversification

ВЪВЕДЕНИЕ

След интеграцията на България в Европейския съюз (ЕС) през 2007 г. продължават процесите на реструктуриране в селското стопанство. Засилва се трайната тенденция за ограничаване на родното производство в еднотипни (предимно зърнено-житна специализация) култури за българското земеделие. Естествено тези процеси се обясняват с твърдението, че често по-слабо развитите икономики се концентрат в производства на по-тесен кръг продукти, докато развитите страни предлагат високо диверсифицирани комбинация от продукти и/или услуги. Според Hausmann and Klinger (2007), колкото по-диверсифицирана е производствената структура (Kopeva et al., 2012), на една национална икономика, толкова по-големи са вътрешните секторни производствени връзки (Stoyanova, 2017) и следователно по-високата му международна и вътрешна конкурентоспособност (Cimoli et al., 2006; Vachev, 2021). Процесите на диверсификация и разширяване на обхвата на дейностите в производството (Imbs и Wacziarg, 2003) подпомагат изпълнение на целите за икономически растеж. Застъпвайки тезата за диверсификацията на продуктите като фактор на конкурентоспособност, се приема за основополагащ елемент производствената структура на земеделското предприятие. Диверсификацията на фермата позволява разширяване на продуктовото портфолио и допринася за интеграцията с други стейкхолдъри на местната икономика (Tudor and Brumă , 2021).

Процесите на реструктуриране в земеделските кооперации продължават. Подобно на общата тенденция в развитието на селското стопанство в страната и в кооперативните структури растениевъдното направление доминира над животновъдния сектор. Най-голям дял в производствената структура заемат зърнено-житните култури. Естествено не следва да се подценява и ролята на земеделските кооперации, като социално ангажирана организационна структура, оказваща влияние върху ограничаване процесите на обезлюдяване в селските райони.

Целта на изследването е да се направи анализ на продуктовата диверсификация в земеделските кооперации след интеграцията на България в ЕС (2007-2020). За изпълнение на целта се поставят следните задачи:

- Да се проследи изменението на производствената структура и продуктовата диверсификация в земеделските кооперации в растениевъдния и животновъдния сектор;
- Анализ на динамиката в броя на земеделските кооперации;
- Делът на използвана земеделска площ (ИЗП), средният размер на ИЗП;
- Изменението на работната сила следствие на продуктовата диверсификация.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

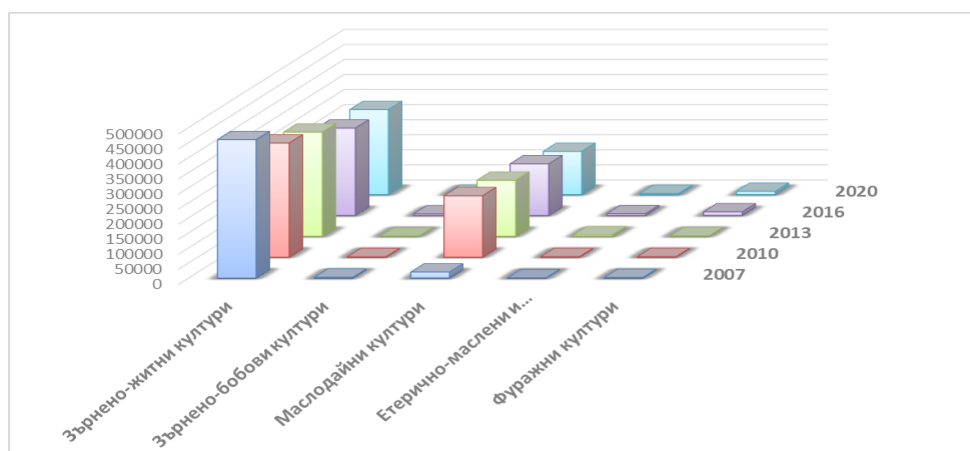
В настоящата разработка се приема концепцията на Rodrik (2007) за ролята на продуктовата диверсификация като двигател на икономическо развитие. Анализът обхваща структурните трансформации на земеделските кооперации за периода 2007-2020 спрямо останалите земеделски бизнес структури в България. Използвани са официални данни от МЗМ, отдел „Агростатистика“, НСИ. Структурата на производството е една от основните статистически категории, даваща информация как се променя селското стопанство и бъдещата посока за развитие на сектора.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Земеделските кооперации в България имат смесена растениевъдно-животновъдна специализация. В производствената структура в сектор растениевъдство най-голям дял заемат зърнено-житните култури (Фигура 1). През 2007 г. те обхващат 93% от площта на обработваемата земя, през 2020 г. вече са ограничени до 64%. На практика площите от тази група през анализирания период намаляват с две трети или с около 170 000 ха. Другата водеща група са маслодайните култури. През 2007 г. заемат около 4% от производствената структура. Най-значителни по площ са през 2010 г., когато заемат над една трета от структурата на производство с рекордните 204 хил. ха.

През следващите години се наблюдава постоянно намаление на площите в тази група, като най-осезаема е през 2020 г. – спад с над 60 хил. ха. До 2016 г. статистиката отчита увеличен интерес към някои протеинови, етерично-маслени и фуражни култури. Основна причина за този ръст са мерките за подпомагане на тези култури по ОСП 2014-2020. През 2013 г., сумарната площ на тези култури е над 6 хил. ха, то през 2016 г. достигат над 193 хил. ха. Следва низходящ тренд през 2020 г. и общ спад с една шеста спрямо предходния период на отчитане. Безспорно е, че различните схеми на ОСП за стимулиране на земеделските производители дават добри резултати за разнообразяването на производствената структура и в земеделските кооперации и в частност - растениевъдното производство. За периода 2010-2020 г. делът на зърнено-житните и маслодайните култури варира в диапазона между 92-96% общо от обработваемата земя. Наблюдава се засилена концентрация в производството на тези култури. Това е предпоставка за изостряне на ценовата конкуренция на пазара, особено при нестабилни цени на факторите на производство. Различните мерки обвързани с производството

по линия на ОСП (2014-2020) дават положителни резултати, изразяващи се в увеличение на площите на зеленчуци, но не и в продуктовата диверсификация. За периода след 2014 до 2020 г. се наблюдава близо шест пъти увеличение на броя на кооперациите отглеждащи пресни зеленчуци, като от 33 бр. през 2013, през 2020 г. те вече са 171 бр. Естествено и площите, засети със зеленчуци, се увеличават: от 376 ха през 2013 г, през 2016 г. те са 990 ха и достигат до 1000 ха през 2020 г.

Фигура 1. Динамика на производствената структура в растениевъдния сектор на земеделските кооперации в България (2007-2020)

Figure 1. Dynamics of the production structure in the crop sector of agricultural cooperatives in Bulgaria (2007-2020)

Източник: МЗМ, „Агростатистика“, Преброяване на земеделските стопанства (2008; 2012; 2015; 2018; 2022)

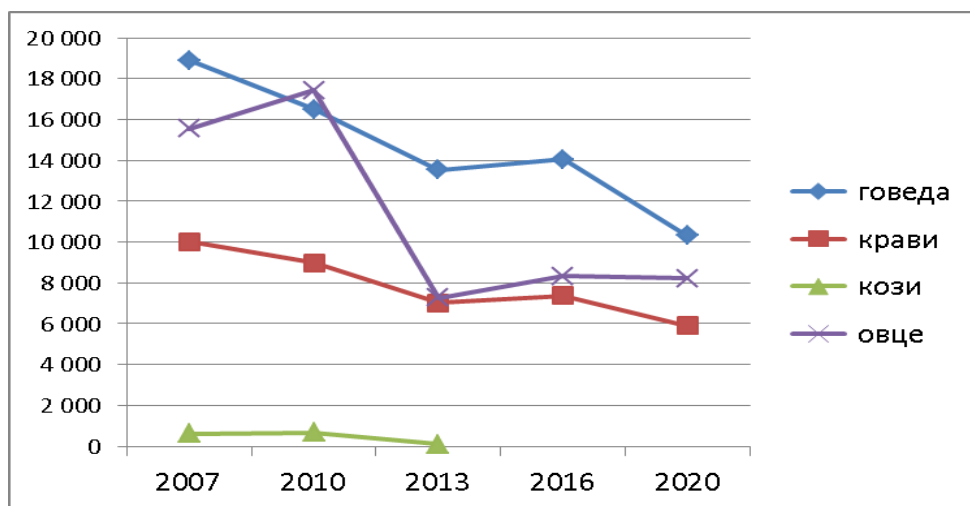
Source: Ministry of Agriculture, "Agrostatistics", Census of agricultural holdings (2008; 2012; 2015; 2018; 2022)

Малка част от земеделските кооперации в България имат смесена растениевъдно-животновъдна специализация. В животновъдния сектор най-голям дял заемат говедовъдството и овцевъдството (Фигура 2). Субсидиите по ОСП за подпомагане на доходите на животновъдите, изразяващите в субсидии върху 1 ж. ед. и вкл. субсидии за отглеждане на животни под селекционен контрол не благоприятстват за увеличение на броя на животните.

През разглеждания период 2007-2020 г. броя на кооперациите с говедовъдно направление осезаемо се свива. И ако през 2007 г. статистиката отчита 136 кооперации, то през 2020 г. остават едва 54 бр. Това се отразява негативно и на броя на отглежданите глави едър рогат добитък, който намалява средно с около 26%. През 2007 г. говедата са 18 900 бр., от които 10 012 крави, то през 2020 г. броят на отглежданите говеда е 10 325 бр. а кравите намаляват наполовина. Дори и прилагашата се схема по преходна национална

помощ за говеда, необвързана с производството не спомага за увеличение на броя на отглежданият едър рогат добитък.

Ситуацията с овцевъдството и козевъдството е сходна. Броят на кооперациите отглеждащи овце намалява четири пъти и от 63 през 2007 г. остават 16 бр. през 2020 г. Паралелно с това и броят на овцете се редуцира почти наполовина или за периода 2007-2020 от 15 564 бр. остават едва 8 218. Диверсификацията в животновъдното направление е слабо изразена. Птицевъдството и свиневъдството са символично застъпени.

Фигура 2. Динамика на животновъдния сектор на земеделските кооперации в България (2007-2020)

Figure 2. Dynamics of the livestock sector of agricultural cooperatives in Bulgaria (2007-2020)

Източник: МЗм, „Агростатистика“ Преброяване на земеделските стопанства (2008; 2012; 2015; 2018; 2022)

Source: Ministry of Agriculture, "Agrostatistics" Census of agricultural holdings (2008; 2012; 2015; 2018; 2022)

Въпреки негативните резултати като цяло, на ниво производствена единица има индикации за окрупняване на животновъдството на ниво ферма. Ако през 2007 г. в една кооперация се отглеждат средно 247 бр. овце, то през 2016 г. броят им нараства със 136, и достига 378 бр. Националната помощ за овце-майки и кози-майки, обвързана с производството по линия на ОСП изглежда е мотивиращ фактор за земеделските кооперации да увеличават броя на животните. Въпреки някои положителни тенденции, през 2007 г. три кооперации са отглеждали общо 629 броя кози, то през 2020 остава да функционират само две кооперация със застъпване на направлението.

Въпреки мерките за подкрепа на доходите на земеделските производители по линия на Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС броят на земеделските кооперации намалява. В резултат на това според статистическите данни, кооперациите ангажирани в селското стопанство от 1156 бр. през 2007 г., остават едва 714 бр. през 2020 г., което е реален спад с над 62%. За този период общият брой на земеделските стопанства в страната също отчита спад с над 250% или за четиринадесетгодишен период около 350 хил. ферми преустановяват дейността си.

Използваната земеделска площ (ИЗП) в кооперативните структури през разглеждания период също намалява пропорционално (спад със 64%), като от 726 305 ха през 2007 г. се свива до 471 903 ха през 2020 г. При същите условия през периода ИЗП при останалите ферми се отчита увеличение с 50%, като само за четири години (2016-2020) нараства с над 768 600 ха. Субсидиите по 1-ви стълб на ОСП могат да бъдат отчетени, като основен фактор от гледна точка мотивацията на земеделските производители да увеличават размера на обработваемата земеделска земя. За периода 2007-2020 г. обработваемата и съответно ИЗП намаляват с над 35% или около 245 хил. ха. Изключително в неблагоприятен тренд са трайните насаждения, в т.ч. лозята, които се редуцират с около пет пъти през разглеждания период. Мерките за подпомагане на доходите на земеделските производители по линия на Първи стълб на ОСП очевидно не дават очаквания резултат и въздействие. Наред със свиването на площите в лозарския сектор в земеделските кооперации същата тенденция се наблюдава общо за страната. Площите с лозови насаждения отчитат спад близо 3 пъти, или от 103 949 ха през 2007 г., достигат до 34 190 ха. Единствено постоянно затревените площи стопанисвани от кооперативните структури увеличават своя дял над три пъти.

Наред с разглежданите структурни компоненти и отчетените неблагоприятни трендове в земеделските кооперации, работната сила също намалява. Данните представят трудовия ресурс в земеделието като брой заетост и отработено време в ГРЕ. Заетостта в земеделските кооперации намалява с около 64%, или близо 5700 заети по-малко. Много по-тревожни са резултатите за заетостта общо за страната. Спадът за периода 2007-2020 г. е над три пъти или в абсолютна величина над 654 870 жители не се занимават със земеделска дейност. Като една от причините, наред с непривлекателността на сектора поради ниското заплащане, безспорно се дължи на продължаващото обезлюдяване на селските райони и все по-застаряващата възрастова структура на населението.

ИЗВОДИ

През периода 2007-2020 г. в земеделските кооперации продължават структурните трансформации, изразяващи се в тренд към редуциране на броя им, използваната земеделска площ и обработваема земя. Засилва се трайна тенденция към намаляване площта на трайните насаждения, в т. ч. и лозята. След 2016 г. се наблюдава постоянно увеличение на трайно затревените площи. Все по-малка част от кооперациите продължават да имат смесена растениевъдно-животновъдна специализация. Подобно на общото развитие

на селското стопанство в страната и в кооперативните структура растениевъдното направление доминира над животновъдния. Най-голям дял в производствената структура заемат зърнено-житните култури. Схемите за подпомагане по линия на ОСП 2014-2020 дават положителен ефект върху продуктовата диверсификация. Наблюдават се положителни сигнали за увеличение на дела на протеинови, етерично-маслени и фуражни култури. В животновъдното направление най-голям дял заемат говедовъдството и овцевъдството. В края на периода наполовина намалява поголовието на едър рогат добитък, но на ниво производствена единица се отчита окупняване на производството.

На дневен ред остават „новите-стари“ въпроси дали публичните политики са в състояние окажат положително влияние върху продуктовата диверсификация в земеделските кооперации? И още въпроси: Каква е нагласата и мотивацията на член-кооператорите да засилят участието си в кооперативните дела в частта за разнообразяване на производствената структура и застъпване на производства с висока добавена стойност? Ще успее ли земеделската кооперацията да отстоява своята кооперативна идентичност, ценности, принципи, и до кога?

БЛАГОДАРНОСТ

Настоящата публикация е разработена в съответствие с изпълнението на работната програма по проект "Кооперативни модели за правене на бизнес в България и потенциалът им за прилагане на иновативни управленски решения", финансиран от Фонд „Научни изследвания“, конкурс „Фундаментални научни изследвания-2022 г.“ - Договор № КП-06-H65/1.

ACKNOWLEDGEMENT

This publication was developed in accordance with the implementation of the work program under the project "Cooperative models for doing business in Bulgaria and their potential for implementing innovative management solutions", financed by the "Scientific Research" Fund, "Fundamental Scientific Research-2022" competition. " - Contract No. KP-06-H65/1.

REFERENCES

- Bachev, H. (2021). Unpacking competitiveness of agricultural farms in Bulgaria. Journal of Economics Bibliography, 8(1), 56-81.*
- Cimoli, M., Primi, A. and Pugno, M. (2006). "A Low-Growth Model: Informality as a Structural Constraint." CEPAL Review 28: 85–102.*
- Hausmann, R., and Klinger, B. (2007). "The Structure of the Product Space and the Evolution of Comparative Advantage." Research Report of Center for International Development at Harvard University.*
- Imbs, J., and Wacziarg, R. (2003). "Stages of Diversification." American Economic Review 93 (1): 63–86.* Johnson, R. C. 2014. "Five Facts about Value-Added Exports and Implications for Macroeconomics and Trade Research." *Journal of Economic Perspectives* 28 (2): 119–142.

- Kopeva, D., Madzharova, S., & Nikolova, N. (2012). Efficiency of Production Structures in Agriculture. Nauchni trudove, (2), 84-133.*
- MZm, „Agrostatistika“ Prebroyavane na zemedelskite stopanstva (2008; 2012; 2015; 2018; 2022)
- NSI, Infostat, 2022. https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=1062.
- Rodrik, D. (2007). "Industrial Development: Some Stylized Facts and Policy Directions." In Industrial Development for 21st Century, edited by Department of Economic and Social Affairs, United Nations, 7–29. New York: United Nations.*
- Stoyanova, N. (2017). Model for entrepreneurship of small and medium enterprises in the agricultural sector. New knowledge Journal of science, 6(4), 41-6*
- Struktura na zemedelskite stopanstva v Bulgaria - 2021 Proekt na analiz na strukturara na zemedelskite stopanstvo v Bulgaria
- Tudor, M., Brumă, I. S. (2021). MAP Position Paper (Romania) - Change in production and diversification of the rural economy. DOI: 10.5281/zenodo.5920907).*